

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

ФАЗАН ТЕТЯНА ПАВЛІВНА

УДК 271.2-472-055.2(477)"1900/1925":37.015.31:2-42-053.2(043.3)

**ПІДГОТОВКА ЖІНОЦТВА У ПРАВОСЛАВНИХ МОНАСТИРЯХ
УКРАЇНИ ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ
(XIX – ПЕРША ЧВЕРТЬ XX СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Полтава – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, доцент
Ільченко Олена Юріївна,
професор кафедри
загальної педагогіки та андрагогіки,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Євтух Микола Борисович,
головний науковий співробітник відділу
історії та філософії освіти,
Інститут педагогіки НАПН України;

кандидат педагогічних наук
Твердохліб Тетяна Сергіївна,
доцент кафедри педагогіки,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди.

Захист відбудеться 30 жовтня 2020 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 44.053.03 у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка за адресою: вул. Остроградського, 2, ауд. № 208, м. Полтава, 36003.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці імені М. А. Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003) та на офіційному web-сайті закладу за покликанням: <http://pnpri.edu.ua>.

Автореферат розіслано 29 вересня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. А. Семеновська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На етапі сучасного переосмислення і переформатування українського суспільства значно підвищується роль жінки та сім'ї в духовно-моральному вихованні дитини. «Жінка – це саме прекрасне творіння Бога. І її надзвичайна особливість та краса в сучасному світі ХХІ століття розкривається в умінні бути не тільки матір'ю та дружиною. А в умінні мати увагу та співчуття, жертвовність і доброту, в умінні прощати та піклуватися, милувати та допомагати... Саме ця жертвовність робить сьогодні жінку особливою та найважливішою для життя дитини в сучасному світі» (Блаженніший митр. Онуфрій (Березовський)).

Актуальність дослідження полягає в тому, що звернення до історичного досвіду підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України (XIX – перша чверть ХХ ст.) сприяє: 1) усвідомленню необхідності зміцнення духовно-релігійної ментальності й моральних цінностей українського народу, утвердженню в суспільстві принципів Добра, Істини, Краси, Любові; 2) розумінню важливості духовності, моральності, виховання як фундаментальних ціннісно-сміслових категорій педагогіки; 3) прагненню зберегти «природні риси і характеристики» жінки бути матір'ю, дружиною, берегинею сімейного затишку і роду на тлі феміністських ідеологій і субкультур ХХІ ст.; 4) популяризації здобутків підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України XIX – першої чверті ХХ ст. в освіті ХХІ ст., накопиченню знань та розширенню наукової інформації.

Фундаментальним теоретичним підґрунтям дослідження стали монографії: С. Боярцева «История учебных заведений Полтавы до 1917 года»; П. Зирянова «Руські монастирі й монашество в XIX і початку ХХ століття»; О. Ільченко «Благодійна діяльність жінок в освіті України (XVII – XVIII століття)»; Н. Іоніної «Православные святыни»; М. Лавровського «О древнерусских училищах»; Ю. Мариновського «Черкаська минувшина. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області»; Ф. Павловського «Приходские школы в Старой Малоросси и причины их уничтожений»; Н. Синициної «Монашество і монастирі в Росії XI – ХХ століття: Історичні обриси»; Т. Твердохліб «Розвиток педагогічної освіти в навчальних закладах Православної церкви в українських губерніях Російської імперії (XIX – початок ХХ століття)»; Т. Тхоржевської «Православне виховання в історії педагогіки України»; В. Фазана «Просвітницько-виховна діяльність Лавр як духовних осередків на Українських землях (XVIII – початок ХХ століття)» та ін.

Значний евристичний потенціал для дослідження становлять праці щодо висвітлення проблем освіти і виховання в духовних навчальних закладах на основі душпастирського та морального богослов'я (В. Аскоченський, єп. Арсеній (Денисов), М. Петров та ін.); розкриття суті та сенсу виховної і освітньої діяльності жіночих монастирів (Ф. Благовидов, П. Знаменський, С. Миропольський та ін.); вивчення змісту (виправної діяльності) епітимії в освіті та вихованні жінки (І. Бердников, О. Павлов, прот. В. Ципін та ін.); вивчення становища жіночої духовної освіти в Україні (єп. Макарій (Булгаков), І. Кочетов, О. Малов та ін.); дослідження системи жіночих навчальних закладів при монастирях (архієп. Д. Богдашевський, М. Краснов, А. Преображенський та ін.); вивчення досвіду провідних викладачів, богословів, священнослужителів, послухників (Д. Багалій, митр. Євгеній (Болховітінов),

А. Полонський та ін.); формування духовно-моральних цінностей та норм особистості на основі християнського вчення (М. Гриньова, М. Євтух, митр. Филип (Осадченко), В. Пащенко, І. Петренко, О. Сухомлинська, Т. Тхоржевська, І. Цебрій та ін.).

Аналіз наукових праць виявив зосередженість на студіюванні особливостей організації освітнього процесу духовних навчальних закладів; акцентування уваги на вивченні становища жіночої духовної освіти, розкритті суті та сенсу виховної і освітньої діяльності жіночих монастирів; традиційне висвітлення жіночої духовної освіти як вузько представленого історичного явища; превалювання описово-мемуарного стилю висвітлення прогресивного досвіду викладачів, ігумень, черниць, фундаторок жіночих монастирів; відсутність наукових розвідок, що цілісно і системно розкривають зміст, особливості, закономірності, суперечності процесу підготовки жінок у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей (XIX – перша чверть XX ст.).

Доцільність дослідження підтверджують виявлені суперечності між: необхідністю зміцнення християнської духовно-моральної природи життя людини та надмірною комерціалізацією і прагматизацією суспільства XXI ст., проявами бездуховності, меркантильності та жорстокості; потребою активного інтегрування світського і релігійного складників у духовно-моральну культуру народу, пошуку шляхів зближення духовної освіти зі світською, привнесення в неї глибшого внутрішнього сенсу та недостатньою актуалізацією значного обсягу загальнонаціональних духовно-моральних цінностей і пріоритетів; давніми християнськими традиціями духовно-морального виховання дітей та слабкою їх перспективною екстраполяцією; багатим історичним досвідом надання освіти жінкам з часів Київської Русі та недостатнім його вивченням і використанням в освітній практиці XXI ст.; об'єктивною потребою жінки зберегти природні «специфічно жіночі риси і характеристики» бути матір'ю, дружиною, берегинею сім'ї, вихователькою дітей та появою в суспільстві таких явищ, як «Чайлдфри» (Child-Free) – «добровільно бездітний», «Чайлдхейт» (Childhate) – «той, хто ненавидить дітей».

Отже, виявлені актуальність і доцільність дослідження, його соціально-педагогічна значущість, теоретичне і практичне значення, відсутність цілісного вивчення слугували підставою обрання теми **«Підготовка жіноцтва у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей (XIX – перша чверть XX століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником науково-дослідної теми кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка «Єдність теорії і практики у підготовці бакалаврів та магістрів в умовах реформування освіти (державний реєстраційний номер 0117U003226). Тему дисертації затверджено вченою радою Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка 25 жовтня 2012 р., протокол № 3 й узгоджено з рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук НАПН України 18 грудня 2012 р., протокол № 10.

Мета дослідження: здійснити історико-педагогічний аналіз процесу і змісту підготовки жіноцтва у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей (XIX – перша чверть XX ст.); розкрити шляхи актуалізації прогресивного педагогічного досвіду в сучасних умовах.

Відповідно до мети сформульовані **завдання дослідження:**

1. З'ясувати передумови становлення і чинники розвитку процесу підготовки жінок у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей.
2. Обґрунтувати процес підготовки жінок у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей (XIX – перша чверть XX ст.), визначити його етапи, встановити суперечності й закономірності розвитку.
3. Схарактеризувати напрями змісту, методи, форми і особливості підготовки жінок у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей досліджуваного періоду.
4. Узагальнити прогресивний досвід підготовки жінок у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей (XIX – перша чверть XX ст.).
5. Виявити провідні тенденції підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України XIX – першої чверті XX ст. і сучасності, розкрити шляхи актуалізації прогресивного педагогічного досвіду в умовах XXI ст.

Об'єкт дослідження – жіноча духовна освіта у православних монастирях України XIX – першої чверті XX ст.

Предмет дослідження – процес і зміст підготовки жіноцтва у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей (XIX – перша чверть XX ст.).

Хронологічні межі дослідження. *Нижня межа* – 1808 р. – визначається прийняттям «Положення про духовні училища, семінарії, академії», яким було затверджено чітку структуру духовних навчальних закладів, визначено їх виховну і навчальну мету, з'ясовано джерела фінансування. 1808 р. також знаменує початок реформи 1808 – 1814 рр., яка докорінно змінила систему освіти в духовних навчальних закладах й, зокрема, в монастирських жіночих освітніх установах.

Верхня межа – 1918 р. – зумовлюється виданням декрету Раднаркому РСФРР «Про відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви», за яким припинялося існування духовних навчальних закладів, встановлювався світський характер влади і політика державного атеїзму.

Територіальні межі дослідження охоплюють 9 українських губерній Центральної, Східної та Південної України, які входили до складу Російської імперії: Волинську, Катеринославську, Київську, Подільську, Полтавську, Таврійську, Харківську, Херсонську, Чернігівську.

Методологічною основою дослідження є науково-дослідницький інструментарій загальнонаукових (*аксіологічний, відносницький, гендерний, діяльнісний, особистісно-соціальний*) та історико-педагогічних (*біографічний, парадигмальний, феноменологічний, герменевтичний*) підходів, які уможливили цілісний, об'єктивний аналіз процесу і змісту підготовки жінок у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей означеної доби, обґрунтування шляхів актуалізації прогресивного педагогічного досвіду в сучасних умовах. Дотримання визначених методологічних стратегій забезпечено відповідними *принципами* наукового дослідження: науковості, історизму, об'єктивності, системності, наступності, єдності теорії і практики.

У процесі наукового пошуку застосовано низку **методів дослідження**: *історіографічного аналізу* – для виявлення, класифікації та узагальнення джерельної бази, виокремлення історіографічних напрямів роботи; *хронологічний, логіко-історичний* – для дослідження процесу та етапів підготовки жінок до духовно-морального виховання жінок у православних монастирях України; *соціально-генетичний, науково-узагальнювальний* – для з'ясування передумов становлення і чинників розвитку досліджуваного процесу; *метод термінологічної селекції та аналізу* – для відбору, конкретизації, актуалізації сутності окремих дефініцій відповідно специфіки предмета; *педагогічного прогнозування* – для обґрунтування провідних тенденцій підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України XIX – першої чверті XX ст. та сучасності, виявлення шляхів актуалізації передового досвіду в XXI ст.; *педагогічної реконструкції* – для відтворення історико-педагогічної реальності заданого хронологічного періоду; *біографічний* – для звернення до біографій відомих фундаторок, черниць, ігумень монастирів, які були натхненницями і сподвижницями жіночої духовної освіти; *науково-педагогічної екстраполяції* – для переосмислення, врахування і поширення цінних історико-педагогічних надбань в освітній практиці сучасної України.

Джерельну базу дослідження склали: *архівні документи і матеріали* Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (фф. 59, 126, 128, 160, 168, 181, 183, 194, 259, 442, 707, 1191); Державного архіву Київської області (фф. 2, 356, 804); Державного архіву Черкаської області (ф. 149); Державного архіву Житомирської області (ф. 71); Державного архіву Харківської області (ф. 226); Державного архіву Одеської області (ф. 42); Державного архіву Полтавська області (фф. 430, 432, 441, 449, 512, 706); Російського державного історичного архіву (фф. 248, 796, 797, 802, 1183); *нормативно-правові акти*: «Высочайший утвержденный Устав девиц духовного звания в западных епархиях (1863)», «Высочайший утвержденный Устав епархиальных женских училищ» (1868), «Указ Святейшего Синода от 27 февраля 1871 г. № 8 с указанием педагогических мер и примеров для правильного хода учебного дела» (1902) ін.; *статистичні та довідникові джерела*: «Отчет о состоянии монастырей за 1870 г.» (1870), «Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии женских гимназий и прогимназий» (1889), «Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа» (1905), «Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии педагогических курсов для приготовления учителей и учительниц начальных училищ» (1912) ін.; *періодичні видання*: «Вера и Разум», «Вестник воспитания», «Вестник знания», «Воспитание и обучение», «Духовное просвещение», «Журнал Министерства Народного Просвещения», «Киевская старина», «Народная школа», «Педагогический сборник», «Школа и семья» тощо.

До дослідження також залучено *персональні фонди* Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (фф. 127, 162, 175, 191, 216); *наукові фонди* Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського м. Київ, Київської духовної академії УПЦ, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Дніпровської обласної універсальної наукової бібліотеки Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія та інших книгозбірень; *ресурси електронно-інформаційної бази Internet*: джерела депозитарію Національної

бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Наукова періодика України», електронного фондового каталогу архівних документів Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського; електронні сайти монастирів, духовних навчальних закладів тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі *вперше*: проаналізовано процес підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України (XIX – перша чверть XX ст.) як складний і динамічний, який має свої особливості, закономірності, суперечності, тенденції розвитку; *з'ясовано передумови* становлення (вплив державної освітньої політики Російської імперії на розвиток школи й освіти в Україні; зростання соціальної необхідності в розвитку жіночої духовної освіти; духовно-релігійна ментальність і моральні цінності українського народу; християнські традиції та давні звичаї виховання дітей; багатий історичний досвід надання освіти жінкам з часів Київської Русі тощо) і *чинники* розвитку (засадничі основи педагогіки Православ'я щодо мети, завдань і змісту виховання; погляди Святих Отців Православної Церкви на мету християнського життя; особлива природа жінки, що проявляється через її материнство, опіку, виховання дітей; прагнення реалізувати свої «специфічно жіночі риси і характеристики» в єдності із громадською свідомістю, соціальною відповідальністю, обов'язком тощо) підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України (XIX – перша чверть XX ст.); *обґрунтовано етапи* процесу підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей: I (1808 р. – початок 30-х рр. XIX ст.) – зародження доступної жіночої освіти при монастирях, чіткої структуризації духовних навчальних закладів; II (1836 р. – перша половина 60-х рр. XIX ст.) – офіційного визнання монастирської жіночої освіти, охоплення початковим навчанням дівчат духовного звання; III (друга половина 60-х рр. XIX ст. – 80-і рр. XIX ст.) – подальшого реформування освіти при монастирях, охоплення навчанням дівчат різних станів із правом на педагогічну діяльність; IV (90-і рр. XIX ст. – 1918 р.) – поширення прогресивного досвіду монастирської освіти, розгалуження мережі духовних навчальних закладів для жінок, припинення їх існування через встановлення політики державного атеїзму; *встановлено суперечності* (між: тогочасними соціально-політичними реаліями та необхідністю змін в системі підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей; потребою в активному розвитку жіночої духовної освіти та відсутністю єдиного узгодженого підходу щодо її мети; необхідністю масового відкриття навчальних закладів для дівчат при монастирях та відсутністю фінансових можливостей окремих монастирських обителів їх започатковувати та ін.) і *закономірності* (залежність змісту і характеру організації жіночої духовної освіти на українських землях від розвитку жіночої монастирської освіти в Російській імперії; християнсько-освітня зумовленість підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України, відповідність потребам тогочасного суспільства; нерозривна єдність підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей із підготовкою їх до шлюбу, сімейного життя та ін.) розвитку підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України; *виділено провідні тенденції* підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України XIX – першої чверті XX ст. і сучасності.

Подальшого розвитку набули положення про цілі й завдання жіночої духовної освіти, релігійно-моральний зміст навчання і виховання в монастирських жіночих закладах освіти на засадах Православної віри.

Підтверджено, що духовна освіта жінок традиційно обмежувалася рамками монастирського виховання, спрямованого на досягнення незмінних упродовж віків цілей: формувати «майбутню дружину – для священика, матушку – для парафії, виховательку – передусім для власних дітей».

Уведено до наукового обігу 64 невідомі рукописи та 74 маловідомі архівні матеріали.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення дисертації мають цінність для підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей як в духовних, так і в світських закладах освіти на основі єдності традицій та інновацій, виявлення прогресивних тенденцій підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей і шляхів актуалізації прогресивного досвіду в умовах ХХІ ст. Практичне значення роботи підкреслюється застосуванням теоретичних висновків і положень стосовно підготовки майбутніх учителів до піднесення виховної роботи з дітьми та підлітками з метою формування в них стійких моральних та духовних цінностей; виховання жінок на засадах християнської етики й моралі, що знайшло відбиття в авторському спецкурсі «Основи християнського виховання жінки». Наукові положення дисертації слугуватимуть для майбутніх історико-педагогічних, соціально-педагогічних, релігієзнавчих студій, для підготовки підручників і посібників, довідкових і навчально-методичних видань тощо.

Основні положення та результати дисертації **впроваджено** в освітній процес Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 42 від 31.01.2020 р.); Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/09-128 від 07.02.2020 р.); Державного ВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (довідка № 96 від 07.02.2020 р.); Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського (довідка № 14/1 від 27.01.2020 р.); ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (довідка № 45-15/06 від 04.02.2020 р.); Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (довідка № 70-9/253 від 05.02.2020 р.); Полтавського інституту бізнесу «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая» (довідка № 27 від 11.03.2020 р.); Полтавської місіонерської духовної семінарії УПЦ (довідка № 007 від 01.02.2020 р.); Полтавської ЗОШ I-III ступеня №18 (довідка № 43 від 13.02.2020 р.); Великобагачанської ЗОШ I-III ступеня, Гоголівської ЗОШ I-III ступеня, Устивицької ЗОШ I-III ступеня (довідка Відділу освіти, молоді та спорту Великобагачанської районної державної адміністрації Полтавської області № 115 від 06.02.2020 р.).

Вірогідність та обґрунтованість результатів дослідження, його наукових висновків зумовлена чітким методолого-теоретичним забезпеченням, застосуванням відповідного комплексу методів, ґрунтовним аналізом значного обсягу архівних, документальних джерел; науковою апробацією і впровадженням результатів дослідження у практику роботи загальноосвітніх і вищих шкіл.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації обговорювалися на засіданнях ученої ради Полтавського національного педагогічного університету

імені В. Г. Короленка, кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, на наукових конференціях і семінарах різних рівнів: *міжнародних* – «Тисячолітні традиції просвіти під покровом премудрості Божої» (Київ, 2012), «Духовна і світська освіта: історія взаємин – сучасність – перспективи» (Київ, 2012), «Новината за напреднали наука – 2013» (Софія, 2013), «Духовное и светское образование: история взаимоотношений – современность – перспективы» (Київ, 2014), «Духовна та світська освіта: історія взаємин – сучасність – перспективи» (Київ, 2016, 2017, 2018, 2019), «Забезпечення якості вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи» (Полтава, 2019); *всеукраїнських* – «Проблеми трудової і професійної підготовки ХХІ сторіччя» (Слов'янськ, 2012), «Біблійна історія та християнська етика» (Полтава, 2013), «Християнські цінності в системі освіти: теорія, традиції, практика» (Умань, 2013), «Освітня галузь «Технології»: реалії та перспективи» (Полтава, 2013), «Біблійна історія та християнська етика» (Полтава, 2013), «Педагогіка вищої школи: стратегія, перспективи розвитку, передовий досвід» (Полтава, 2017).

Публікації. Результати дисертації відображено у 22 одноосібних публікаціях, із них: 8 – у наукових фахових виданнях, 2 – у зарубіжних виданнях, 12 – праці апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (725 найменувань, з них 252 – архівні матеріали), 20 додатків на 177 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 438 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 202 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, розкрито об'єкт, предмет, мету, завдання й методи дослідження, його хронологічні та територіальні межі; висвітлено джерельну базу, методологічну основу, наукову новизну, практичне значення; відбито апробацію й упровадження результатів дослідження в практику.

У першому розділі «**Методолого-теоретичні засади дослідження проблеми підготовки жіноцтва у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей (XIX – перша чверть XX ст.)**» – охарактеризовано джерельну базу дослідження; здійснено історіографічний аналіз проблеми, виявлено ступінь її наукової розробленості; обґрунтовано методологічну основу і термінологічне поле дослідження; виявлено передумови становлення і чинники розвитку підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей.

Обґрунтування методологічних засад дослідження зумовило формування джерельної бази, структурованої за інформаційним критерієм: архівні матеріали та рукописні джерела, законодавчі акти та урядові керівні документи, матеріали офіційного діловодства монастирів, нарративні матеріали (монографії, дисертаційні роботи, автореферати, публікації на сторінках періодичної преси ін.), джерела електронно-інформаційної бази Інтернет; та за хронологічним критерієм: джерела кінця XVIII ст. – середини XIX ст.; другої половини XIX ст. – початку XX ст.; середини XX ст. – кінця XX ст.; початку ХХІ ст. – до теперішнього часу.

Метод історіографічного аналізу, систематизація та герменевтичне опрацювання сукупності доступних джерел дозволили виокремити основні напрями наукових розвідок досліджуваної проблеми: студіювання питань жіночої духовної освіти

(архієп. Антоній (Знаменський), І. Кочетов, єп. Макарій (Булгаков), О. Малов, О. Ободовський та ін.); вивчення становища жіночої духовної освіти в Україні (Ф. Белявський, А. Кузнецов, О. Ліхачова, прот. Ф. Тітов та ін.); дослідження системи жіночих навчальних закладів при монастирях (архієп. Д. Богдашевський, М. Краснов, А. Преображенський, Н. Сергієвський та ін.); вивчення життєвого і духовного шляху персоналій, які відгравали значну роль у становленні жіночих єпархіальних шкіл та училищ (І. Альфонсова, свят. Феофан Вишенський, прот. Г. Флоровський та ін.). Історіографічний аналіз джерел засвідчив відсутність наукових робіт, присвячених цілісному і системному вивченню процесу підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України XIX – першої чверті XX ст.

У розділі обґрунтовано методологічну основу дослідження, яку становлять: загальні положення наукового пізнання й діалектичного розуміння сутності історико-пізнавального процесу; філософське вчення про сутність загального, особливого та одиничного; науковий плюралізм в оцінці педагогічних ідей, явищ, процесів; комплекс принципів (науковість, історизм, об'єктивність, системність, наступність, єдність теорії і практики); сукупність загальнонаукових (аксіологічний, відносницький, гендерний, діяльнісний, особистісно-соціальний) та історико-педагогічних (біографічний, парадигмальний, феноменологічний, герменевтичний) теоретичних підходів. Комплексне вивчення джерельної бази та історіографічний аналіз проблеми виявили неоднозначність її наукового трактування й інтерпретації.

Використання методу термінологічної селекції та аналізу понять дозволило виділити ключові поняття дисертації: «жіноча духовна освіта», «підготовка жінок до духовно-морального виховання дітей», «духовно-моральне виховання», «монастир», «монастирські жіночі заклади освіти». Жіночу духовну освіту трактуємо як процес цілеспрямованого формування християнської особистості з метою її підготовки до життя, вдосконалення особистості жінки заради уподібнення Богу і з'єднання з Ним. Підготовку жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України (XIX – перша чверть XX ст.) визначаємо як складний, динамічний процес, що ґрунтується на принципах християнської духовності й педагогічної моралі, гуманізму і любові до Бога та ближнього і має на меті: утвердження православної віри і християнської моральності; прищеплення релігійних понять добра і традиційних християнських навичок бути гарними дружинами, домашніми господарями, освіченими матерями, готовими виховувати своїх дітей; надання можливості професійної педагогічної діяльності; розвиток особистості жінки, формування її ціннісних орієнтирів, підвищення суспільного авторитету і зміцнення соціального статусу. У понятті «духовно-моральне виховання» вбачаємо процес формування світогляду, громадянської позиції, сімейних цінностей та моральних орієнтирів особистості на основі православної педагогіки.

У роботі досліджено підготовку жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України, які були осередками церковно-релігійного, науково-освітнього, духовно-культурного життя країни. Зважаючи, що підготовка жінок здійснювалася не лише в школах при монастирях, а й в інших духовних навчальних закладах, у роботу введено уніфіковане поняття «монастирські жіночі заклади освіти». Термін охоплює широкий спектр закладів духовної освіти: жіночі школи (недільні школи, школи грамоти, школи-інтернати (притулки), церковно-парафіяльні школи, зразкові школи); жіночі училища (училища дівчат духовного

звання, 3-х класні жіночі училища, сирітські жіночі училища, єпархіальні жіночі училища) ін., які діяли на території монастиря, знаходилися під його опікою і фінансуванням, і мали спільну мету – готувати християнок та добрих дружин і матерів.

Залучення соціально-генетичного, науково-узагальнювального методу дало змогу з'ясувати основні *передумови становлення* (входження значної частини українських земель до складу Російської імперії, вплив її державної освітньої політики на розвиток школи й освіти в Україні; зростання соціальної необхідності у розвитку жіночої духовної освіти; потреба суспільства у посиленні духовно-морального виховання дітей; духовно-релігійна ментальність і моральні цінності українського народу; християнські традиції та давні звичаї виховання дітей; багатий історичний досвід надання освіти жінкам з часів Київської Русі) і *чинники розвитку* (засадничі основи педагогіки Православ'я щодо мети, завдань і змісту виховання – дитинолюбство та людинолюбство через милосердя, виховання через працю і послух, молитва, смирення та простодушність як основа виховання тощо; погляди Святих Отців Православної Церкви на мету християнського життя (преп. Сергій Радонезький, свят. Феофан Вишенський, прав. Іоанн Кронштадський та ін.); думки філософів, богословів, просвітників, педагогів на виховання і духовно-моральне вдосконалення людини (преп. Іоанн Лествичник, преп. Ніл Сороський, Євген Трубецький та ін.); особлива природа жінки, що проявляється через її материнство, опіку, виховання дітей; прагнення жінки реалізувати свої «специфічно жіночі риси і характеристики» в єдності із громадською свідомістю, соціальною відповідальністю і обов'язком; визнання й утвердження права жінок, незалежно від їхнього походження та матеріального статусу, на отримання освіти тощо) процесу підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України.

У другому розділі «**Процес і зміст підготовки жінок у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей (XIX – перша чверть XX ст.)**» – обґрунтовано процес підготовки жінок у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей, розкрито його етапи, встановлено суперечності та закономірності розвитку; проаналізовано зміст, методи, форми й особливості процесу.

Ґрунтуючись на засадах феноменологічного підходу на основі критеріїв: 1) соціально-політичні та національно-релігійні обставини в країні, які вплинули на формування жіночої освіти при монастирях; 2) нормативно-правові акти і документи, що регламентували й унормовували освітній процес духовних навчальних закладів; 3) організаційно-змістові особливості підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у монастирях (типи навчальних закладів, контингент вихованок, перелік навчальних предметів) обґрунтовано періодизацію процесу підготовки жінок у православних монастирях України XIX – першої чверті XX ст. до духовно-морального виховання дітей. Виділено і досліджено: *Етап (1808 р. – початок 30-х рр. XIX ст.) – зародження доступної жіночої освіти при монастирях, чіткої структуризації духовних навчальних закладів*. Етап зумовлювався прийняттям «Положення про духовні училища, семінарії, академії» та початком реформи 1808 – 1814 рр., яка докорінно змінила всю систему освіти в духовних навчальних закладах, й, зокрема, в монастирських жіночих. Було створено чітку структуру духовних закладів освіти, окреслено їх навчальну і виховну функції, визначено

джерела фінансування, механізми управління тощо. *II етап (1836 р. – перша половина 60-х рр. XIX ст.)* – офіційного визнання монастирської жіночої освіти, охоплення початковим навчанням дівчат духовного звання. Етап характеризувався офіційним визнанням монастирської освіти (Указом Святійшого Синоду 1836 р. за монастирями і духовенством закріплювався обов'язок надання початкового навчання селянським дітям і, зокрема, «дівцям духовного звання»); визначався розробкою концепції освіти доньок православного духовенства, розширенням мережі освітніх закладів для цього контингенту дівчат, новими можливостями у розв'язанні освітніх проблем жіноцтва після відміни кріпосного права тощо. *III етап (друга половина 60-х рр. XIX ст. – 80-ті рр. XIX ст.)* – подальшого реформування освіти при монастирях, охоплення навчанням дівчат різних станів із правом на педагогічну діяльність. Етап знаменувався реформою духовної освіти 1867 – 1869 рр., зокрема, затвердженням у 1868 р. Статуту єпархіальних училищ, за яким розширювався контингент вихованок цих закладів представницями різних станів, їх випускницям надавалося право на педагогічну діяльність. Означений час характеризувався унормуванням організації закладів освіти при жіночих монастирях, визначенням переліку навчальних предметів, установам порядку здійснення освітнього процесу тощо. *IV етап (90-ті рр. XIX ст. – 1918 р.)* – поширення прогресивного досвіду монастирської освіти, розгалуження мережі духовних навчальних закладів для жінок, припинення їх існування через встановлення політики державного атеїзму. Етап характеризувався реформами духовної освіти (1891 р. – прийнято «Правила про школи грамоти», 1896 р. – «Положення про управління школами церковнопарафіяльними і грамоти відомства православного сповідання», 1899 р. – проект положення про церковно-учительські школи), поширенням прогресивного досвіду монастирської освіти, створенням окремішньої системи монастирських жіночих навчальних закладів, подальшим припиненням їх існування, утисками і репресіями священнослужителів і богословів через встановлення тоталітарного режиму та політику державного атеїзму.

Застосування хронологічного, логіко-історичного методу дало змогу встановити *суперечності* (між: тогочасними соціально-політичними реаліями та необхідністю змін в системі підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей; потребою в активному розвитку жіночої духовної освіти та відсутністю єдиного узгодженого підходу щодо її мети (виховання чи підвищення рівня освіти жінки); необхідністю масового відкриття навчальних закладів для дівчат при монастирях та відсутністю фінансових можливостей окремих монастирських обителів їх започатковувати та ін.) і *закономірності* (залежність змісту і характеру організації жіночої духовної освіти на українських землях від розвитку жіночої монастирської освіти Російської імперії; християнсько-освітня зумовленість підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України, відповідність потребам тогочасного суспільства; нерозривна єдність підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей із підготовкою їх до шлюбу, сімейного життя) розвитку процесу підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей.

У розділі з'ясовано, що зміст підготовки жінок у православних монастирях до духовно-морального виховання дітей реалізовувався на засадах всебічного розвитку особистості, який включав релігійно-моральний, трудовий, естетичний, морально-етичний, фізичний, розумовий напрями. Пріоритетним напрямом підготовки був релігійно-моральний. Серед складових підготовки: теоретична – предмети

загальноосвітнього і духовного циклу (Закон Божий, педагогіка, дидактика, церковний спів, церковна історія, читання, російська мова, церковнослов'янська мова, музика, малювання, рукоділля, природознавство, арифметика та ін.); практична – педагогічна практика у зразкових школах (спостереження на уроках, які проводилися досвідченими вчителями, проведення власних пробних уроків та ін.), виконання виховних вправ, церковні служби, благодійні заходи на парафіях, релігійні свята і прощі тощо.

Використання діяльнісного і відносницького підходів дозволило виділити головні *методи підготовки* жінок до духовно-морального виховання: у навчанні – розповідний (розповідь, читання, лекція); катехізисний (бесіда, проповідь, настанова); евристичний (самостійна робота з книгою, усні та письмові вправи, написання творів); у вихованні – роз'яснення і навіювання конкретних моральних норм і правил; переконування і пояснення; прохання і привчання; дотримання режиму життя у монастирі; залучення до практичної діяльності та праці; унаочнення морально-виховного авторитету православних святих і позитивний приклад учителів; заохочення до моральних і осуд недостойних учинків; з'ясувати основні *форми підготовки*: у навчальній роботі (урок, лекція, етичні бесіди); у позаурочний час (екскурсії, літературні вечори, проповіді, богослужіння); під час самостійної роботи (читання духовних книг, написання домашніх творів, молитва, споглядання ікон, заняття рукоділлям, живописом).

У розділі визначено *особливості підготовки* жінок у православних монастирях до духовно-морального виховання дітей: превалювання виховних цілей над дидактичними, «навчання потрібне для виховання»; домінування предметів духовного циклу над природничо-математичними; міцний зв'язок між школою і монастирем, пронизаний релігійною дисципліною, яка включала наuczіння (безпосереднє засвоєння дитячим серцем істин віри, що переходить у любов і надію) і справу (виконання морального закону і вимог віри, послух Церкві за совістю та обов'язком), виховання на принципах Православ'я і народності; посилена духовна праця вихованок, тісне поєднання праці й освіти; опертя на засади «християнської психології», врахування пережитого внутрішнього духовного досвіду; використання в методиці викладання педагогічних напрацювань вітчизняних світських та церковних педагогів.

У третьому розділі – **«Доцільність використання прогресивного досвіду підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України (XIX – перша чверть XX ст.) в сучасних умовах»** – проаналізовано прогресивний досвід підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей, виявлено провідні тенденції підготовки жіноцтва до духовно-морального виховання дітей означеної доби і сучасності, розкрито шляхи актуалізації історичних здобутків у XXI столітті.

Грунтуючись на засадах біографічного підходу, в роботі узагальнено прогресивний досвід підготовки жінок у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей: *церковно-парафіяльної школи при Різдово-Богородичному Козельщанському жіночому монастирі* (ігуменя Олімпіада / Олена Дмитрієва – випускниця Керченського Кушніківського інституту шляхетних панянок, за добросовісне подвижництво на ниві народної освіти і просвіти нагороджена наперсним хрестом; кращі випускниці школи здавали іспити на звання народної

вчительки, продовжували навчання в єпархіальних училищах, гімназіях тощо); *2-го Київського духовного жіночого училища* (директор Анна Воскресенська – випускниця Київського жіночого зразкового пансіону, мала звання «домашньої вчительки російської мови» і досвід педагогічної роботи в елементарному училищі п. Максимової, у Фундуклеївській гімназії, в училищі 3-го розряду у Києві; Київське духовне жіноче училище очолювала 21 рік; на території закладу діяли підготовчий і дворічний педагогічний класи, училище вважалося одним із найкращих в Російській імперії); *училища при Михайло-Архангельському Одеському жіночому монастирі* (ігуменя Софія / Степанида Ступина – випускниця Харківського інституту шляхетних панянок, 44 роки очолювала монастир, 29 – училище для дівчат-сиріт духовного звання, яке було реорганізоване в жіноче єпархіальне; в училищі вивчалися курси педагогіки і дидактики, які викладали фахівці із вищою освітою (кандидат богослов'я І. Переверзєв, кандидат богослов'я І. Туровський ін.), для педагогічної практики діяла однокласна церковно парафіяльна школа); *училища для дівчат з духовного звання при Лебединському Миколаївському жіночому монастирі* (ігуменя Філарета / Варвара Шліппенбах – пансіонерка Санкт-Петербурзького патріотичного інституту, викладачка історії, російської та французької мови; навчальний процес в училищі забезпечували досвідчені педагоги із Златопільської гімназії, жіночої гімназії Немирова, вихованки Петербурзького Миколаївського інституту тощо; кращі випускниці закладу продовжували навчання в інститутах шляхетних панянок, дівочих училищах; за результатами діяльності освітнього закладу монастир отримав почесний статус «училищного»); *училища для дівчат із бідних родин різних станів при Флорівському жіночому монастирі, м. Київ* (ігуменя Парфенія / Аполлінарія Адабаш – випускниця Взірцевого жіночого училища у Харкові, відома історії, як вихователька і духовна поетеса, перший біограф преподобного Парфенія Київського – ієросхимонаха Києво-Печерської лаври; була викладачкою духовного училища, заснованого власним коштом; окрім традиційних предметів, в освітньому закладі викладалися курси педагогіки і домоводства) та ін. закладів монастирської освіти.

З'ясовано прізвища кращих випускниць окремих навчальних закладів: при *Лебединському Миколаївському жіночому монастирі* – *М. Смолодович* (продовжила навчання у Київському інституті шляхетних панянок); *О. Киселівська, О. Спаська* (продовжили навчання в Київському дівочому училищі); *М. Шараєвська* (призначена пепіньеркою у підготовчий клас школи при монастирі); *А. Кальницька* (призначена пепіньеркою у старший клас школи при монастирі); при *Ржищівському жіночому монастирі* – *Є. Садовська* (призначена помічницею світської вчительки монастирського училища). Кращі випускниці *Золотоніського Іоанно-Богословського* 3-х класного єпархіального училища продовжили навчання в Полтавському єпархіальному училищі, після здобуття освіти були призначені на посади вчительок в Золотоніське училище: *А. Яновська, А. Шевцова і А. Кушецька* – на посади вчительок першого і підготовчого класів; *А. Сокальська* – на посаду вчительки російської мови; *Н. Михновська* – на посаду вчительки арифметики; *Д. Погода* – на посаду вчительки географії.

За допомогою методу педагогічного прогнозування на основі співставлення та аналізу процесу підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України досліджуваного періоду та ХХІ ст. виділено два блоки тенденцій:

I. Провідні тенденції підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України XIX – першої чверті XX ст.: 1) позитивні – превалювання релігійної складової в освітньо-духовній політиці монастирів; збереження пріоритетності духовно-морального виховання, його тісного поєднання із трудовим, естетичним, фізичним, розумовим; домінування особистісно-орієнтованих духовних та моральних цінностей над загальнонародськими; посилення підпорядкованості процесу навчання вихованню; упровадження в організацію шкіл принципу всестановості (загальнодоступність); поступове трансформування мети жіночої духовної освіти: від – формувати «дружину – для священника, матушку – для парафії, виховательку – для власних дітей» – до надання можливості професійної педагогічної діяльності; активізація позитивного впливу на розвиток жіночої монастирської освіти визнаних духовних авторитетів; зростання активної участі освічених і прогресивних жінок (як фундаторки і благодійниці, виховательки і вчительки) у розвитку жіночої духовної освіти; посилення соціального захисту і піклування вихованками монастирських шкіл; 2) негативні – збереження консервативності педагогічного процесу в монастирських школах, їх повільної адаптації до змін у політичному та суспільному житті країни; абстрагування змісту окремих навчальних предметів від наукових досягнень та відкриттів; застосування покарань (урізноманітнення форм покарань – поглядом, жестом, знаком, словом, справою) як методів виховання тощо.

II. Провідні тенденції підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України XXI ст.: зміцнення стабільного партнерства, взаємоповаги та співпраці між державою і церквою; інтенсифікація розвитку релігійно-церковного середовища, розширення системи духовної освіти; зближення духовної освіти зі світською (державною); демократизація духовної освіти, її автономія, виборність та самоврядування; зміцнення зв'язку православного виховання дітей із духовно-моральним; збереження кращих християнських традицій та давніх звичаїв духовно-морального виховання дітей, популяризація передового виховного досвіду; посилення духовно-морального виховання дітей, гуманізація і демократизація освіти на всіх її рівнях та ін.

На основі методу науково-педагогічної екстраполяції виокремлено шляхи актуалізації прогресивного досвіду підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей означеного періоду в сучасних умовах – *на рівні держави і суспільства:* зміцнення духовно-релігійної ментальності й моральних цінностей українського народу, утвердження в суспільстві принципів Добра, Істини, Краси, Любові; употужнення паритетної цінності жінок і чоловіків, активне включення українських жінок у суспільне та духовно-культурне життя країни; реалізація жінкою її природних «рис і характеристик» в єдності із громадською свідомістю, соціальною відповідальністю й обов'язком; розширена співпраця та спільна діяльність державних, громадських, церковних структур у духовно-моральному вихованні молоді ін.; *на рівні освітніх трансформацій:* удосконалення підготовки майбутніх учителів до піднесення значення виховної роботи з дітьми та підлітками з метою формування в них стійких моральних та духовних цінностей; посилення виховної складової освітнього процесу закладів різних рівнів акредитації, її орієнтації на загальнонародські цінності; гуманітаризації змісту освіти на всіх її рівнях, посилення уваги до особистості, сприяння розвитку її здібностей і моральних якостей; формування

навчально-виховного середовища на основі духовних традицій; запобігання дискримінації, насильству та знущанням у закладах освіти, створення комфортних умов, атмосфери довіри, доброзичливості, взаємоповаги; подальше наукове узагальнення й систематизація історико-педагогічного досвіду підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей, виявлення позитивного доробку, його творче впровадження; *на рівні освітньо-духовних трансформацій*: пошук шляхів зближення духовної освіти зі світською (державною); встановлення відповідності православного розуміння освіти й виховання їх сучасному державному і суспільному трактуванню; забезпечення зв'язку духовної освіти із сімейним вихованням, посилення сімейного впливу у вихованні дітей, постійного збагачення духовного середовища родини загалом.

ВИСНОВКИ

1. З'ясовано основні передумови становлення (входження значної частини українських земель до складу Російської імперії, вплив її державної освітньої політики на розвиток школи і освіти в Україні; зростання соціальної необхідності у розвитку жіночої духовної освіти; потреба суспільства у посиленні духовно-морального виховання дітей; духовно-релігійна ментальність і моральні цінності українського народу; християнські традиції та давні звичаї виховання дітей; багатий історичний досвід надання освіти жінкам з часів Київської Русі) і чинники розвитку (засадничі основи педагогіки Православ'я щодо мети, завдань і змісту виховання; погляди Святих Отців Православної Церкви на мету християнського життя (преп. Сергій Радонезький, свят. Феофан Вишенський, прав. Іоанн Кронштадський та ін.); думки філософів, богословів, просвітників, педагогів на виховання і духовно-моральне вдосконалення людини (преп. Іоанн Лествичник, преп. Ніл Сороський, Євген Трубецький та ін.); особлива природа жінки, що проявляється через її материнство, опіку, виховання дітей; прагнення жінки реалізувати свої «специфічно жіночі риси і характеристики» в єдності із громадською свідомістю, соціальною відповідальністю й обов'язком та ін.) процесу підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України.

2. Обґрунтовано процес підготовки жінок у православних монастирях України (XIX – початку XX ст.) до духовно-морального виховання дітей як складний і динамічний, який має суперечності, закономірності, особливості, тенденції розвитку; ґрунтується на принципах християнської духовності та педагогічної моралі, гуманізму і любові до Бога та ближнього. На основі критеріїв: 1) соціально-політичні та національно-релігійні обставини в країні, які вплинули на формування жіночої освіти при монастирях; 2) нормативно-правові акти і документи, що регламентували й унормовували освітній процес духовних навчальних закладів; 3) організаційно-змістові особливості підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у монастирях (типи навчальних закладів, контингент вихованок, перелік навчальних предметів та ін.) виділено і досліджено його етапи: I (1808 р. – початок 30-х рр. XIX ст.) – зародження доступної жіночої освіти при монастирях, чіткої структуризації духовних навчальних закладів; II (1836 р. – перша половина 60-х рр. XIX ст.) – офіційного визнання монастирської жіночої освіти, охоплення початковим навчанням дівчат духовного звання; III (друга половина 60-х рр. XIX ст. – 80-ті рр. XIX ст.) – подальшого реформування освіти при монастирях, охоплення навчанням дівчат

різних станів із правом на педагогічну діяльність; IV (90-ті рр. XIX ст. – 1918 р.) – поширення передового досвіду монастирської освіти, розгалуження мережі духовних навчальних закладів для жінок, припинення їх існування через встановлення політики державного атеїзму.

Встановлено суперечності (між: тогочасними соціально-політичними реаліями та необхідністю змін в системі підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей; потребою в активному розвитку жіночої духовної освіти та відсутністю єдиного узгодженого підходу щодо її мети (виховання чи підвищення рівня освіти жінки); необхідністю масового відкриття навчальних закладів для дівчат при монастирях та відсутністю фінансових можливостей окремих монастирських обителів їх започатковувати) і закономірності (залежність змісту і характеру організації жіночої духовної освіти на українських землях від розвитку жіночої монастирської освіти Російської імперії; християнсько-освітня зумовленість підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України, відповідність потребам тогочасного суспільства; нерозривна єдність підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей із підготовкою їх до шлюбу, сімейного життя) розвитку процесу підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей.

3. Схарактеризовано напрями змісту підготовки жінок у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей. Зміст підготовки реалізовувався на засадах всебічного розвитку особистості, який включав релігійно-моральний, трудовий, естетичний, морально-етичний, фізичний, розумовий напрями. Пріоритетним напрямом підготовки був релігійно-моральний. Серед складових підготовки: теоретична – предмети загальноосвітнього і духовного циклу (Закон Божий, педагогіка, дидактика, церковний спів, церковна історія, читання, російська мова, церковнослов'янська мова, музика, малювання, рукоділля, природознавство, арифметика); практична – педагогічна практика у зразкових школах, виконання виховних вправ, церковні служби, благодійні заходи на парафіях, релігійні свята тощо. Основні методи підготовки: у навчанні – розповідний (розповідь, читання, лекція); катехізисний (бесіда, проповідь, настанова); евристичний (самостійна робота з книгою, усні та письмові вправи, написання творів); у вихованні – роз'яснення і навіювання конкретних моральних норм і правил; переконування і пояснення; дотримання режиму життя у монастирі; залучення до практичної діяльності та праці; унаочнення морально-виховного авторитету православних святих і позитивний приклад учителів ін. Головні форми підготовки: у навчанні (урок, лекція, етичні бесіди); у позаурочний час (екскурсії, проповіді, богослужіння); під час самостійної роботи (читання духовних книг, написання домашніх творів, молитва, споглядання ікон, заняття рукоділлям, живописом). Виокремлено особливості підготовки жінок у православних монастирях до духовно-морального виховання дітей: превалювання виховних цілей над дидактичними, «навчання потрібне для виховання»; домінування предметів духовного циклу над природничо-математичними; міцний зв'язок між школою і монастирем, пронизаний релігійною дисципліною, виховання на принципах Православ'я і народності; посилені духовна праця вихованок, тісне поєднання праці й освіти; застосування в методиці викладання педагогічних напрацювань вітчизняних світських та церковних педагогів.

4. Узагальнено прогресивний досвід підготовки жінок у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей: церковно-парафіяльної

школи при Різдво-Богородичному Козельщанському жіночому монастирі (ігуменя Олімпіада / Олена Дмитрієва); 2-го Київського духовного жіночого училища (директор Анна Воскресенська); училища при Михайло-Архангельському Одеському жіночому монастирі (ігуменя Софія / Степанида Ступина); училища для дівчат з духовного звання при Лебединському Миколаївському жіночому монастирі (ігуменя Філарета / Варвара Шліппенбах); училища для дівчат із бідних родин різних станів при Флорівському жіночому монастирі (ігуменя Парфенія / Аполлінарія Адабаш) та ін. закладів монастирської освіти. Спільними критеріями визначення прогресивного досвіду стали: 1) висока результативність роботи монастирських шкіл, можливості випускниць після додаткової підготовки здати іспит на звання народної вчительки, продовжити навчання в єпархіальних училищах, гімназіях тощо; 2) робота на посадах очільниць монастирів і шкіл освічених викладачок, які мали досвід педагогічної роботи і прогресивні погляди на підготовку жінок; організацію освітнього процесу, залучаючи до викладання найкращих педагогів; поліпшення умов навчання і життя вихованок через розбудову нових навчальних корпусів, гуртожитків, лікарень на території монастиря ін.; 3) висока моральність і вмотивованість натхненниць та сподвижниць жіночої духовної освіти, які часто були засновницями освітніх монастирських закладів та їх благодійницями.

5. Виявлено провідні тенденції підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях України ХІХ – першої чверті ХХ ст.: 1) позитивні – превалювання релігійної складової в освітньо-духовній політиці монастирів; збереження пріоритетності духовно-морального виховання, його тісного поєднання із трудовим, естетичним, фізичним, розумовим; посилення підпорядкованості процесу навчання вихованню; упровадження в організацію шкіл принципу всестановості (загальнодоступність); зростання активної участі освічених і прогресивних жінок (як фундаторки і благодійниці, виховательки і вчительки) у розвитку жіночої духовної освіти; 2) негативні – збереження консервативності педагогічного процесу в монастирських школах, їх повільної адаптації до змін у політичному та суспільному житті країни; абстрагування змісту окремих навчальних предметів від наукових досягнень та відкриттів; застосування покарань (урізноманітнення форм покарань – поглядом, жестом, знаком, словом, справою) як методів виховання. Окреслено провідні тенденції досліджуваного процесу в ХХІ ст.: зміцнення стабільного партнерства, взаємоповаги та співпраці між державою і церквою; зближення духовної освіти зі світською (державною); зміцнення зв'язку православного виховання дітей із духовно-моральним; збереження кращих християнських традицій та давніх звичаїв духовно-морального виховання дітей, популяризація кращих здобутків.

Розкрито шляхи актуалізації прогресивного досвіду підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей означеного періоду в сучасних умовах – на рівні держави і суспільства: зміцнення духовно-релігійної ментальності й моральних цінностей українського народу, утвердження в суспільстві принципів Добра, Істини, Краси, Любові; употужнення паритетної цінності жінок і чоловіків, активне включення жінок у суспільне та духовно-культурне життя країни; реалізація жінкою її природніх «рис і характеристик» в єдності із громадською свідомістю, соціальною відповідальністю й обов'язком та ін.; на рівні освітніх трансформацій: удосконалення підготовки майбутніх учителів до піднесення значення виховної роботи з дітьми та

підлітками з метою формування в них стійких моральних та духовних цінностей; посилення виховної складової освітнього процесу закладів різних рівнів акредитації, її орієнтації на загальнолюдські цінності; гуманітаризації змісту освіти на всіх її рівнях, посилення уваги до особистості, сприяння розвитку її здібностей і моральних якостей та ін.; на рівні освітньо-духовних трансформацій: пошук інноваційних шляхів зближення духовної освіти зі світською (державною); встановлення відповідності православного розуміння освіти й виховання їх сучасному державному і суспільному трактуванню; забезпечення зв'язку духовної освіти із сімейним вихованням, посилення сімейного впливу у вихованні дітей, постійного збагачення духовного середовища родини загалом тощо.

Дослідження не вичерпує всіх аспектів теми. Перспективним для майбутніх студіювань може стати порівняльний аналіз підготовки жінок як майбутніх учительок і виховательок до духовно-морального виховання дітей у духовних і світських закладах освіти; теоретичні узагальнення методичних доробків, педагогічного змісту підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Наукові статті у фахових (у т.ч. наукометричних) виданнях України

1. Фазан Т. П. Виховання дітей на основі спадщини великих подвижників православ'я. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Полтава, 2013. Вип. 3 (59). С. 162–167.
2. Фазан Т. П. Традиції духовно-морального виховання дітей при православних монастирях поч. ХІХ ст. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія «Педагогіка і психологія»*. Ялта, 2013. Вип. 39, Ч. І. С. 174–180.
3. Фазан Т. П. Підготовка жінки до духовно-морального виховання дітей при православних монастирях ХІХ ст. *Імідж сучасного педагога*. Полтава, 2013. № 2 (131). С. 53–56.
4. Фазан Т. П. Православ'я – основа виховання дитини поч. ХХ ст. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія «Педагогіка і психологія»*. Ялта, 2013. Вип. 40, Ч. І. С. 256–263.
5. Фазан Т. П. Основний зміст підготовки дівчат у православних монастирях до духовно-морального виховання підростаючого покоління. *Проблеми сучасного педагогічного образования*. Ялта, 2014. Вип. 46, Ч. V. С. 195–201.
6. Фазан Т. П. Віра в Бога як основний фактор православного сімейного виховання кін. ХІХ – поч. ХХ ст. *Імідж сучасного педагога*. Полтава, 2015. № 8 (157). С. 61–64.
7. Фазан Т. П. Духовність – основа жіночої освіти в православних монастирях України кінця ХІХ – поч. ХХ ст. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Полтава, 2016. Вип. 3 (59). С. 209–216.
8. Фазан Т. Сутність і специфіка підготовки жінки до духовно-морального виховання дитини в монастирях України ХІХ століття (на основі праць святителя Феофана Вишенського). *Імідж сучасного педагога*. Полтава, 2019. № 5 (188). С. 61–64.

Наукові статті в зарубіжних виданнях

9. Fasan T. Belief in God as the main factor in women`s training in Orthodox monasteries to family`s education of children at the end of XIX – beginning of XX centuries. *Nauka i Studia*. Przemysl, 2014. №.21 (131). С. 5–11.

10. Фазан Т. П. Предпосылки внедрения и развитие женского духовного образования на Полтавщине XIX – нач. XX в. *Современный научный вестник*. Серия «Педагогические науки». Казахстан – Белгород, 2013. Вип. 38 (177). С. 4–10.

Наукові праці які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

11. Фазан Т. П. Реалізація ідей духовно-морального виховання при православних монастирях XIX ст. в практиці сучасних закладів освіти України. *Упровадження інновацій як чинник єдності педагогічної теорії та освітньої практики* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 20-21 листоп. 2012 р.). Полтава, 2013. С. 148–152.

12. Фазан Т. П. Значение монастыря в образовании женщин в XIX в. *Духовное и светское образование: история взаимоотношений – современность – перспективы* : матер. IV междунар. науч.-практ. конф. Киев : КДА, 2012. С. 175–177.

13. Фазан Т. П. Подготовка женщин в монастырях Украины к воспитанию ребенка в XIX в. *Новината за напреднали наука – 2013*: матер. за IX междунар. научна практ. конф. София (Болгария), 2013. С. 9–12.

14. Фазан Т. П. Жіноча монастирська освіта як основа у вихованні дитини на християнській культурі. *Біблійна історія та християнська етика* : матер. всеукр. наук.-практ. семінару. Полтава, 2013. С. 198–201.

15. Фазан Т. П. Інноваційні напрями реалізації трудової підготовки жіноцтва у православних монастирях України. *Політехнічна освіта як засіб забезпечення ринку праці в Україні* : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 19-20 листоп. 2013 р.). Полтава, 2014. С. 114–118.

16. Фазан Т. П. Основы семейного воспитания в монастырях конца XIX в. *Духовное и светское образование: история взаимоотношений – современность – перспективы* : матер. VI междунар. науч.-практ. конф. (г. Киев, 24 окт. 2014 г.). Киев, 2014. С. 105–107.

17. Фазан Т. П. Ідеї духовно-морального виховання жіноцтва у спадщині Г. Ващенко. *Творчість Григорія Ващенко – стан державотворчої педагогічної думки* : матер. наук. круглого столу (м. Полтава, 4 листоп. 2014 р.). Полтава, 2015. С. 92–95.

18. Фазан Т. П. Підготовка жінки до духовно-морального виховання дітей при православних монастирях у XIX ст. *Упровадження основних положень Закону України «Про вищу освіту» як засіб забезпечення європейського рівня діяльності вищої школи.* : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 17 листоп. 2015 р.). Полтава, 2016. С. 152–157.

19. Фазан Т. П. Духовно-моральне виховання дітей при православних монастирях поч. XX ст. *Актуальні проблеми розвитку сучасної науки* : матер. XII всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 18 травня 2017 р.). Полтава, 2017. С. 41–46.

20. Фазан Т. Традиції духовно-морального виховання дітей при Православних монастирях поч. XIX ст. *Педагогіка вищої школи: стратегія, перспективи розвитку, передовий досвід* : матер. всеукр. наук.-практ. конф. із міжнар. участю (м. Полтава, 21-22 листоп. 2017 р.). Полтава, 2018. С. 192–197.

21. Фазан Т. П. Значення виховання жінки на християнських засадах для сучасної дитини. *Духовна та світська освіта: історія взаємин – сучасність – перспективи* : матер. XI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2 жовт. 2019 р.). Київ, 2019. С. 203–207.

22. Фазан Т. Зміст підготовки жіноцтва у православних монастирях України до виховання дитини. *Забезпечення якості вищої освіти в Україні: сучасний стан і перспективи* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 12-13 листоп. 2019 р.). Полтава, 2020. С. 138–142.

АНОТАЦІЯ

Фазан Т. П. Підготовка жіноцтва у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей (XIX – перша чверть XX століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтава, 2020.

У дисертації вперше в історико-педагогічному контексті комплексно проаналізовано процес і зміст підготовки жіноцтва у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей XIX – першої чверті XX ст. Охарактеризовано процес підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей у православних монастирях як складний і динамічний, який має особливості, закономірності, суперечності, тенденції розвитку, ґрунтується на принципах християнської духовності і педагогічної моралі, гуманізму і любові до Бога та ближнього. Розкрито зміст підготовки, виділено її складові, проаналізовано методи, форми, особливості, узагальнено прогресивний досвід. Виявлено провідні тенденції підготовки жінок до духовно-морального виховання дітей досліджуваної доби і сучасності, розкрито шляхи актуалізації прогресивного досвіду в XXI столітті.

Ключові слова: жіноча духовна освіта, підготовка жінок до духовно-морального виховання дітей, духовно-моральне виховання, монастир, монастирські жіночі заклади освіти.

Фазан Т. П. Подготовка женщин в православных монастырях Украины к духовно-нравственному воспитанию детей (XIX – первая четверть XX века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко, Полтава, 2020.

В диссертации впервые в историко-педагогическом контексте комплексно проанализирован процесс и содержание подготовки женщин в православных монастырях Украины к духовно-нравственному воспитанию детей XIX – первой четверти XX века. Охарактеризован процесс подготовки женщин в православных монастырях как сложный и динамичный, который имеет особенности, закономірности, противоречия, тенденции развития, основывается на принципах христианской духовности и педагогической морали, гуманизма и любви к Богу и ближнему. Раскрыто содержание подготовки, выделены ее составляющие, проанализированы методы, формы, особенности, обобщен прогрессивный опыт. Выявлены ведущие тенденции подготовки женщин к духовно-нравственному

воспитанию детей исследуемого периода и современности, раскрыты пути актуализации передового опыта в XXI веке.

Ключевые слова: женское духовное образование, подготовка женщин к духовно-нравственному воспитанию детей, духовно-нравственное воспитание, монастырь, монастырские женские учебные заведения.

Fazan T. P. Preparation of women in Orthodox monasteries of Ukraine for spiritual and moral education of children (XIX – first quarter of XX century). – On the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences on a specialty 13.00.01 – general pedagogics and history of pedagogics. – Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, 2020.

The dissertation provides a historical and pedagogical analysis of the process and content of preparation of women in Orthodox monasteries of Ukraine for spiritual and moral education of children of the XIX – first quarter of the XX century. The process of preparing women for the spiritual and moral upbringing of children in Orthodox monasteries is described as complex and dynamic, which has its stages, features, patterns, contradictions, trends. The content of training is revealed, its components are allocated, methods and forms are analyzed.

The advanced experience of preparation of women for spiritual and moral education of children is generalized: church-parish school at the Nativity of the Mother of God Kozelshchansky convent (Abbess Olympiad / O. Dmitrieva); 2nd Kyiv Theological Women's School (director A. Voskresenska); schools with a school for girls at the Kyiv Intercession Convent (St. Anastasia of Kyiv / Grand Duke O. Romanova); schools at the Michael the Archangel Odessa convent (abbots Tavif, Susanna, Myropia, Archelaus, Raphael); schools for girls of spiritual rank at the Lebedinsky Nikolaev convent (abbess Filaret); schools for girls from poor families of different estates at the Florovsky convent, Kyiv (Abbess Parfenia / Apollinaria Alexandrovna Adabash), etc.

It is established that the preparation of women for spiritual and moral education of children in Orthodox monasteries of Ukraine was based on the principles of Christian spirituality and pedagogical morality, humanism and love of God and neighbor and was aimed at: 1) strengthening the Orthodox faith and Christian morality; 2) instilling religious notions of goodness and traditional Christian skills to be good wives, housewives, educated mothers, ready to raise their children; 3) providing opportunities for professional pedagogical activity (obtaining the title of «people's teacher», continuing education in diocesan schools or gymnasiums); 4) development of a woman's personality, formation of her values, increase of public authority and strengthening of social status.

The leading tendencies of preparation of women for spiritual and moral education of children of the specified time and the present are revealed, the ways of actualization of the best experience in modern conditions are opened.

Key words: women's spiritual education, preparation of women for spiritual and moral education of children, spiritual and moral education, monastery, monastic women's educational institutions.

Підписано до друку 28.09.2020 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 7232.

Віддруковано у друкарні ТОВ «СІМОН»
м. Полтава, вул. Пушкіна, 42
050-590-12-52
simon@simon.com.ua
www.simon.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ПЛ № 17 від 23.03.2004 р.